

4.3 Оцінювання комплаєнс-ризиків методом попарних порівнянь

Термінологічне поняття "комплаєнс" з'явилося в правовому полі України відносно недавно і, перш за все, в банківському секторі. При цьому, як правило, цей термін не вживається ізольовано, а має пряме відношення до інших понятійних категорій, в результаті чого використовуються словосполучення: "антимонопольний комплаєнс", "антикорупційний комплаєнс", "комплаєнс-ризик", "комплаєнс-контроль" і т.п. Впровадження даної термінології здійснюється на рівні правових актів відповідних органів виконавчої влади України та конкретних відомств, а також на локальному рівні відповідних фінансових та бізнес-структур.

У зв'язку з цим слід зазначити, що система комплаєнс (Compliance System) - це визнана міжнародна система протидії загрозам і управління ризиками, яка забезпечує відповідність діяльності організації (компанії) вимогам державних органів, саморегулюючих громадських та інших організацій, відповідність нормам права, правилам, рекомендаціям і стандартам, що регламентують діяльність організації (компанії, підприємства, установи).

Мета впровадження системи комплаєнс - створення на підприємстві ефективних механізмів по виявленню і аналізу корупційно-небезпечних сфер діяльності, оцінка і управління правовими, матеріальними і фінансовими ризиками при виникненні корупційних відносин, забезпечення комплексного захисту підприємства або організації від самих різних правових, податкових, економічних, репутаційних, санкційних та інших загроз.

Регулятивне середовище являє собою сукупність взаємодіючих нормативних і ненормативних регуляторів у сфері боротьби з корупцією, з хабарництвом і протидії відмиванню коштів, отриманих незаконним шляхом. Причому, на наш погляд, стрижневе місце в системі комплаєнс діяльності промислових підприємств належить оцінюванню комплаєнс-ризиків.

Комплаєнс-ризик - це ризик застосування юридичних санкцій або санкцій регулюючих органів, істотного матеріального або фінансового збитку, втрати репутації виробничою або фінансовою організацією в результаті недотримання нею законів, інструкцій, правил, стандартів саморегулюючих організацій або кодексів поведінки, що стосуються банківської діяльності. Для надання оцінки наслідків комплаєнс порушень службі комплаєнс-контролю і внутрішнім аудиторам необхідно провести:

а) якісну оцінку ймовірних (дійсних) наслідків комплаєнс порушень. Якісна оцінка сприяє логічному розумінню тяжкості обставин, до яких призвели комплаєнс порушення, і виражається в зміні іміджу, репутації, інвестиційної привабливості підприємства і т.п.

б) кількісну оцінку можливих (дійсних) наслідків комплаєнс порушень. Даний вид оцінки передбачає розрахунок економічного збитку і економічної вигоди від реалізації схем комплаєнс порушень. Слід зазначити, що ранжування оцінок дозволяє керівнику служби комплаєнс-контролю в процесі складання аудиторського звіту визначити найбільш суттєві причини і фактори, що впливають на виникнення комплаєнс порушень у системі корпоративного управління підприємством.

Результати проведених досліджень показують, що наявність комплаєнс порушень і, відповідно, комплаєнс ризиків виникає при проведенні дослідження ринкової кон'юнктури продукції підприємства. При проведенні таких досліджень виникають різні приватні чи корпоративні інтереси, задоволення яких може принести окремим особистостям або групам осіб матеріальні, фінансові чи іміджеві переваги. Крім того, значна кількість факторів, які використовуються при проведенні кон'юнктурних досліджень (попит, пропозиція, ціна, якість, рівень конкуренції та ін.) носять імовірнісний характер і в підсумку призводять до невизначеності і недостатньому обґрунтуванню кінцевого результату розрахунку. Природно, що саме ця сфера економічної діяльності промислового підприємства рясніє комплаєнс-ризиками, які потребують виявлення, ідентифікації, оцінки та усунення (максимального зменшення).

Виходячи з цього, на наш погляд, результати використання комплаєнс ризиків кон'юнктурних показників цільового ринку підприємства нагально вимагають розробки відповідного методичного забезпечення, оцінки достовірності отриманих результатів. Рівень цієї оцінки спільно з оцінкою комплаєнс ризику становить повну групу несумісних явищ, тобто:

$$D + P = 1, \quad (4.16)$$

де D - аналітична оцінка достовірності розрахунків кон'юнктури ринку виробів; P - аналітична оцінка комплаєнс ризику розрахунків рівня ринкової кон'юнктури продукції підприємства.

Рівняння (4.16) дозволяє стверджувати, що чим вища точність проведених розрахунків кон'юнктури ринку певного товару, чим більше рівень обґрунтованості отриманих результатів, тим менше рівень ризику

Питання оцінки комплаєнс - ризику погіршення умов ринкової кон'юнктури технологічних продуктів по різних товарних ринках вже проводилися вченими-економістами. У цьому сенсі слід зазначити наукові розробки П.Райхліна (Pererva and other, 2017), З.В.Герасимчук і О.В.Кошій (Герасимчук), П.Г.Перерви (Перерва, 2012; Перерва, 2009), Д.Коціскі (Kocziszky and other, 2017), М.Веєс Шомоші (Kocziszky and other, 2017), М.Сікорської (Sikorska and other, 2017), В.Л.Товажнянського (Товажнянський, 2010), С.Нагі (Nagy and other, 2010) та ін. Разом з тим, подальшого вдосконалення потребує процес розвитку теоретичних і методико-прикладних аспектів формування та оцінювання рівня комплаєнс ризику функціонування цільового ринку підприємства і виявлення резервів його зниження.

Для того, щоб оцінити рівень кон'юнктурного комплаєнс ризику, його потрібно певним чином виміряти. Для кількісного виміру комплаєнс ризику необхідно знати всі можливі наслідки від вчинення певних дій, надати їм кількісну або порівняльну інтерпретацію. Для кількісної оцінки кон'юнктурних комплаєнс ризиків рекомендується використовувати ряд показників, серед яких ймовірність комплаєнс ризику, очікуваний рівень комплаєнс ризику, зона довірчого інтервалу результатів розрахунку (розкид результатів розрахунків) та ін.

Кількісно оцінити ймовірність комплаєнс ризику досить складно, результати розрахунків будуються на розрахунках частоти прояви певного явища, тобто наявності певної статистики. Наприклад, торговий дім «ХЕЛЗ» щомісяця планує збут асинхронних двигунів у кількості 300 штук. Але в середньому реалізує тільки 285 штук. Виходячи з цих даних, можна розрахувати ризик збуту 300 штук двигунів як $15 : 300 = 0,05$ або 5 відсотків. Статистичні розрахунки слід вважати більш об'єктивними, так як вони ґрунтуються на об'єктивних (фактичних) даних. Разом з тим, їх використання ускладнене через низку причин. По-перше, далеко не завжди такого роду дані є в наявності, а в більшості випадків їх просто неможливо отримати; по-друге, вони не враховують різних змін кон'юнктури ринку, по-третє, вони не враховують всіх нюансів формування ринку, які не піддаються кількісному вимірюванню. В такому випадку теорія ризиків рекомендує використовувати експертні (суб'єктивні, евристичні) методи, які позбавлені зазначених вище недоліків і

орієнтуються на усереднені позиції окремих експертів щодо оцінок рівня кон'юнктурного ризику. Суб'єктивна ймовірність є прогнозом певного результату і може бути розрахована з використанням таких методів, як експертні атрибутивні оцінки (інтуїтивні оцінки допустимого ризику на основі накопиченого досвіду), експертні оцінки чинників і критеріїв ризику, моделювання ймовірностей ризику [2, 5, 6].

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за доцільне дослідження рівня комплаєнс ризику оцінки рівня кон'юнктури асинхронних двигунів здійснювати з використанням евристичних методів, зокрема за допомогою методу попарних порівнянь. Саме цей метод, на думку З.В.Герасимчук і О.В.Кошій (Герасимчук) дозволяє оцінити ризик функціонування товарного ринку в умовах обмежених статистичних даних, і дії цілого ряду чинників, які важко піддаються вимірюванню. Теоретичний опис експертних методів оцінки ризику в зазначених умовах надано в роботі (Косенко, 2015; Герасимчук), де метод парних порівнянь використовували для практичних розрахунків оцінки кон'юнктурного ризику ринку молочних продуктів, на що ми будемо звертати увагу і надалі. Надалі цей методичний підхід був успішно використаний Косенко О.П. при оцінці ризику комерціалізації інтелектуально-інноваційних технологій (Косенко, 2015).

На наш погляд, є ряд причин, що спонукають до виникнення кон'юнктурних комплаєнс ризиків ринку будь-якого промислового товару. До них, в першу чергу, сучасні дослідники ринку (Kocziszk, and other 2017; Sikorska and other, 2017; Pererva and other, 2012; Nagy and other 2017; Перерва) пропонують віднести:

- витік конфіденційної інформації з вини співробітників підприємства-продуцента або в результаті здійснення промислового шпигунства підприємствами-конкурентами;

- недоліки маркетингової політики, що передбачає невірний вибір цільових ринків збуту, недостатня або неправильна інформація про конкурентів і їх недооцінка (переоцінка), недостатнє врахування змін у перевагах основних споживачів і т.п.;

- уповільнення впровадження нововведень у порівнянні з конкурентами через відсутність необхідних коштів для здійснення науково-дослідницької роботи і впровадження нових технологій;

- несумлінність конкурентів, використання ними недозволених прийомів конкурентної боротьби;

- поява на ринку виробників з інших галузей промисловості, які пропонують товари-субститути;

- досягнення конкурентів більш високих показників енергетичних характеристик своїх виробів, зменшення енергоспоживання, розширення і поліпшення споживчих якостей товару.

Оцінку кон'юнктурного ризику функціонування вітчизняного ринку асинхронних двигунів автором проведено шляхом опитування групи експертів (провідних фахівців ВАТ «Укрелектромаш», ВАТ«Електромашина», ВАТ «Електромотор»), яким було запропоновано певний набір факторів, які є носіями ринкового ризику (табл.4.1).

Таблиця 4.1

Фактори компласне ризику на українському ринку асинхронних двигунів

Шифр	Назва фактору	Примітка
1	2	3
Ф1	Штучне погіршення кон'юнктури загальнонаціонального українського ринку	Діяльність всіх видів ринків тісно пов'язана
Ф2	Недоліки корупційного законодавчого забезпечення ринкових процесів в Україні	Прозорість і логічність правових норм ринку
Ф3	Виникнення корупційного дефіциту електричної енергії на виробничі потреби споживачів електродвигунів	Без електроенергії двигун стає непотрібним
Ф4	Поява помилкової альтернативи асинхронних двигунів (зменшення ємності ринку)	Це один з інтегральних факторів ризиків
Ф5	Збільшення частки імпортних двигунів на українському ринку за демпінговими цінами	Імпорт витісняє українського виробника
Ф6	Посилення політичної та тіньової нестабільності в Україні, зростання рівня корупції	Політичні ризики прямо впливають на економіку
Ф7	Пропаганда низької якості асинхронних двигунів вітчизняного виробництва	Якість - важливий кон'юнктурний фактор

Продовження табл.4.1

1	2	3
Ф8	Посилення фіскального тиску з боку держави на виробників двигунів	Можуть бути непередбачувані наслідки
Ф9	Митні складнощі із забезпеченням виробництва двигунів якісними комплектуючими і матеріалами	Призводить до скорочення виробництва
Ф10	Вплив на зміну переваг цільових споживачів на користь імпорتنих двигунів	Веде до зміни структури ринку на користь імпорту
Ф11	Зростання собівартості двигунів вітчизняного виробництва через наявність корупційних дій	Призводить до зростання ціни і зменшення збуту
Ф12	Розлад в роботі банківської сфери (складності отримання кредитів)	Складнощі у виробництві і збуті двигунів
Ф13	Зменшення обсягів експорту вітчизняних асинхронних двигунів	Зростання пропозиції в Україні (затоварення)
Ф14	Відсутність або зменшення державної підтримки виробництва двигунів	Складнощі в інноваційній політиці
Ф15	Погіршення роботи ринкових механізмів виробництва і збуту продукції	Веде до погіршення кон'юнктури ринку
Ф16	Корупційна несумлінність торгових партнерів	Веде до розладу ринку

Експертам було запропоновано визначити важливість факторів ризику за допомогою методу парних порівнянь всіх визначених 16 факторів кожного з кожним шляхом використання «стрічкових сум», що передбачає впорядкування факторів за ступенем їх «ролі» в погіршенні кон'юнктури ринку без призначення їм ваг (Косенко, 2015; Герасимчук, 2009). Суть методу парних переваг полягає у визначенні відносних пріоритетів кожного з факторів впливу на ступінь кон'юнктурних комплаєнс ризиків (експерти надають факторам

кількісну оцінку), які потім успішно використовуються для подальшого більш уточненого економічного аналізу кон'юнктурних ризиків.

Основні переваги методу попарних порівнянь чинників кон'юнктурного комплаєнс ризику (Герасимчук, 2009) полягає в тому, що:

- має місце порівняння кожного фактору з іншими за великим числом факторів пріоритетності для підприємства, завдяки чому підвищується точність оцінки і відкривається можливість вивчати якість більшого числа сторін об'єкта дослідження, ніж при використанні інших методів;

- опускається вимірювання нерівномірно змінної важливості показників, що необхідно для вирішення більшості практичних економічних завдань;

- спрощується і стає практично здійсненою процедура визначення суджень експертів, так як не потрібно безпосередньої кількісної оцінки відносин об'єктів;

- в процесі експертизи експерт зосереджує свою увагу не на всіх факторах відразу, а тільки на двох, порівнюваних в кожен даний момент, - це полегшує роботу і сприяє підвищенню її якості;

- метод дозволяє отримати не тільки середню оцінку факторів, виставлену кожним експертом, але і дисперсію цієї оцінки, дає можливість провести в подальшому більш глибокий економіко-математичний аналіз;

- з'являється можливість узгодження розрахункових значень кількісних відносин між об'єктами і «справжніх» кількісних відносин між ними;

- при відсутності вимоги транзитивності системи порівнянь експерт робить зіставлення об'єктів незалежно від результатів інших зіставлень, в тому числі і помилкового, і одна допущена помилка не настільки значно вплине на результати розрахунку значень пріоритетів об'єктів.

Процедура проведення експертизи заснована на використанні методу парних порівнянь об'єктів, згідно з яким всі вони попарно порівнюються між собою, причому кожна наступна оцінка не пов'язана з попередньою; всі ці парні оцінки складають матрицю парних переваг, при спеціальній обробці якої отримують числові параметри показників пріоритетності об'єкта для конкретного підприємства.

Метод парних порівнянь передбачає кожним з експертів порівняння між собою 120 пар факторів ризику і вибір серед кожної пари більш вагомого чинника ризику (або вказати їх рівноцінну вагу) погіршення кон'юнктури вітчизняного ринку асинхронних двигунів.

Відповіді експертів були оброблені, згруповані і представлені у вигляді таблиці переваг. Оцінка відповідей експертів здійснювалася з використанням критеріальної таблиці, побудова якої було виконано за наступним алгоритмом. При порівнянні двох факторів ризику експерт на їх перетині (перетин колонки і стрічки) виставляв одну з попередньо встановлених оцінок.

При проведенні даної експертизи парна оцінка робилася за такими ознаками (оцінками) (Косенко, 2015; Перерва, 2009; Герасимчук, 2009; Перерва, 2018), деталізація яких представлена нами в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Критерії попарної експертної оцінки факторів комплаєнс ризику при оцінюванні рівня кон'юнктури ринку асинхронних електродвигунів

Оцінка	Передумови виставлення даної оцінки експертом
«1,0»	Виставляється, коли фактор, зазначений в колонці має, на думку експерта, більшу ступінь ризику (пріоритет колонки), ніж фактор, зазначений в рядку
«0,0»	Виставляється, коли фактор, зазначений в колонці мав, на думку експерта, менший ступінь комплаєнс ризику (пріоритет рядки), ніж фактор, зазначений в рядку
«0,5»	Виставляється, коли фактори в колонці і в рядку, на думку експерта, мають рівність комплаєнс ризику (рівноцінності факторів комплаєнс ризику)

Рекомендації всіх 16 експертів узагальнюються у вигляді підсумкової оціночної таблиці, в якій наведено підсумкові результати першого етапу експертизи по пріоритетності факторів ризику. При формуванні критеріальної таблиці виставлені кожним експертом оцінки склалися.

Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити ряд важливих висновків. По-перше, українських виробників асинхронних електродвигунів практично не хвилюють можливості отримання матеріальної допомоги від держави для підтримки свого бізнесу. Фактор Ф14 «Відсутність або зменшення державної підтримки

виробництва двигунів» було визначено експертами як найменш ризиковий, що пояснюється, на наш погляд, практичною відсутністю такої підтримки з боку держави протягом багатьох років і практичним пристроєм виробників до такого стану.

Наявністю елементів хаосу і відсутністю цивілізаційних ознак ринку пояснює мінімальна увага експертів до фактору кон'юнктурного ризику Ф16 «Корупційна несумлінність торгових партнерів». Таке ж пояснення може бути використано і до чинників Ф15 «Погіршення роботи ринкових механізмів виробництва і збуту продукції» (11 рейтингове місце) і фактору Ф8 «Посилення фіскального тиску з боку держави на виробників асинхронних двигунів» (13 рейтингове місце). Невисокий рейтинг фактора Ф12 «Проблеми в роботі банківської сфери (складності отримання кредитів)», на нашу думку, пояснюється проходженням вітчизняних виробників електродвигунів через перешкоди світової фінансової кризи і придбанням в цій області певного імунітету. Високий рейтинг українських двигунів на внутрішньому ринку не викликає критичного стану процесів зменшення експорту цієї продукції (фактор 13).

Разом з тим, з використанням побудованої критеріальної таблиці було обґрунтовано 10 найважливіших в даний час ризикоутворюючих чинників ринкової кон'юнктури асинхронних електродвигунів. До них були віднесені (в порядку отриманого рангу): фактор Ф4 «Поява альтернативи асинхронних двигунів (зменшення місткості ринку)»; фактор Ф3 «Виникнення корупційного дефіциту електричної енергії на виробничі потреби споживачів електродвигунів»; фактор Ф7 «Пропаганда низької якості асинхронних двигунів вітчизняного виробництва»; фактор Ф5 «Збільшення частки імпортних двигунів на українському ринку за демпінговими цінами»; фактор Ф1 «Штучне погіршення кон'юнктури загальнонаціонального українського ринку»; фактор Ф2 «Недоліки корупційного законодавчого забезпечення ринкових процесів в Україні»; фактор Ф11 «Зростання собівартості двигунів вітчизняного виробництва через наявність корупційних дій»; фактор Ф10 «Зміна переваг цільових споживачів на користь імпортних двигунів»; фактор Ф9 «Митні складнощі із забезпеченням виробництва двигунів якісними комплектуючими і матеріалами»; фактор Ф6

«Посилення політичної та тіньової нестабільності в Україні, зростання рівня корупції».

Відповідні розрахунки для визначення кількісної оцінки рівня комплексного ризику погіршення кон'юнктури ринку зведені нами в табл.4.3.

Таблиця 4.3

Розрахунок кількісної оцінки рівня комплексного ризику погіршення кон'юнктури українського ринку асинхронних електродвигунів

Шифр	Назва фактора ризику	$\Phi_i^{ваг}$	$\Phi_i^{риз}$	$\Phi_i^{ваг} \Phi_i^{риз}$
2	2	3	4	5
Ф1	Штучне погіршення кон'юнктури загальнонаціонального українського ринку	0,10	3,25	0,325
Ф2	Недоліки корупційного законодавчого забезпечення ринкових процесів в Україні	0,09	3,87	0,348
Ф3	Виникнення корупційного дефіциту електричної енергії на виробничі потреби споживачів електродвигунів	0,12	5,43	0,652
Ф4	Поява помилкової альтернативи асинхронних двигунів (зменшення місткості ринку)	0,13	7,12	0,926
Ф5	Збільшення частки імпорتنих двигунів на українському ринку за демпінговими цінами	0,11	4,87	0,536
Ф6	Посилення політичної та тіньової нестабільності в Україні, зростання рівня корупції	0,07	3,81	0,267

Продовження табл.4.3

1	2	3	4	5
Ф7	Пропаганда низької якості асинхронних двигунів вітчизняного виробництва	0,12	7,25	0,870
Ф9	Митні складнощі із забезпеченням виробництва двигунів якісними комплектуючими і матеріалами	0,09	3,50	0,315
Ф10	Вплив на зміну переваг цільових споживачів на користь імпорتنих двигунів	0,08	6,37	0,510
Ф11	Зростання собівартості двигунів вітчизняного виробництва через наявність корупційних дій	0,09	5,93	0,534
Всього:		1,00		5,283

Примітка: $\Phi_i^{ваг}$ - вагомість i -го фактора кон'юнктурного ризику; $\Phi_i^{риз}$ - ступінь кон'юнктурного ризику за рахунок i -го фактора.

Для оцінки отриманої в результаті (табл.3) необхідно скласти шкалу з критеріями інтерпретації кількісних оцінок рівня ризику погіршення кон'юнктури українського ринку асинхронних електродвигунів. На основі обробки і доопрацювання наукових пропозицій в цій галузі (Reichling, 2017; Косенко, 2015; Перерва, 2012; Герасимчук, Перерва, 2018) обґрунтовано відповідні критеріальні межі, використання яких дозволяє надавати економічну інтерпретацію отриманим в табл. 4.3 кількісним результатами. Пропозиції з цього приводу зведені нами в табл.4.4.

Таким чином, проведене експертним методом оцінки рівня комплаєнс ризику свідчить, що для вітчизняного ринку асинхронних електродвигунів властивий високий комплаєнс ризик (4,89 бали) зниження умов його функціонування.

Таблиця 4.4

Критеріальні оцінки меж кон'юнктурного ризику і їх характеристика

Межі інтервалу розміру ризику		Загальна характеристика ризику	Детальна характеристика ризику погіршення ринкової кон'юнктури за рахунок комплаєнс факторів
Поча ток	Кінець		
	0,5	ризик відсутній	Ринок в стадії розвитку. Рівень конкуренції невисокий. Товар домінує в перевагах споживачів
0,5	0,8	ризик мінімальний	Ринок практично сформований. Нормальний рівень конкуренції. Особливих загроз погіршення кон'юнктури на форумі немає
0,8	0,5	ризик підвищений	Ринок в стадії комерційного успіху. Є загроза загострення конкуренції. Товар потребує модернізації або заміни на більш прогресивний
0,5	0,5	ризик критичний	Ринок в початковій стадії спаду. Загрози конкурентів посилені. Необхідна термінова диверсифікація ринкової і товарної політики
0,5	0,0	ризик неприпустимий	Критичний стан ринку. Товар не конкурентоспроможний. Необхідна заміна товару або зміна сегмента ринку

Причому найбільший комплаєнс ризик пов'язаний із зниженням загальногосподарської кон'юнктури України внаслідок існування значного рівня корупції, скорочення місткості вітчизняного ринку асинхронних електродвигунів через неправомірне лобювання особистих інтересів окремих особистостей або груп, і браком якісної сировини для їх виробництва в Україні через наявність штучних бар'єрів для його поставок на підприємства-виробники асинхронних електродвигунів.